

İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM PROSESİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN ADAPTASIYA İMKANLARI

Şərafət Baxışova,

ADPU-nun Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası
və metodikası kafedrasının dosenti,
ped. üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: Sharafat_baxishova1960@mail.ru

açar sözlər: məktəbəqədər dövr, psixoloji və fizioloji uyğunlaşma, inkişafetdirici mühit, əməkdaşlıq, sosial mühit, sosiallaşma;

ключевые слова: дошкольный период, адаптация, развивающая среда, сотрудничество, психологическая и физиологическая адаптация, социальная среда, социализация;

key words: preschool period, adaptation, developing environment, cooperation, psychological and physiological adaptation, social environment, socialization.

Uşaqların idrak fəallığının izlənməsi, inkişaf səviyyələrinin, nailiyyətlərinin təhlili, bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişafının tənzimlənməsi inkişafyönümlülük problemini meydana çıxarır. Uşaqlar bilikləri müxtəlif yollarla öyrənir, onları fərqli formalarda nümayiş etdirirlər. Ona görə də kiçikyaşlılar üçün səmərəli təlim prosesi təşkil olunmalıdır. Səmərəli təlim odur ki, hər bir uşağın inkişaf səviyyəsi və prinsipləri, maraq dairəsi nəzərə alınır, onların yeni məlumatlar əldə etmələri, hərtərəfli fəaliyyətləri təmin olunur. Bu proses o zaman səmərəli olar ki, uşağın göstəriciləri və tərbiyəçinin hazırlıq səviyyəsi inkişafetdirici təlimi reallaşdırmağa imkan versin.

İnkişafetdirici təlim bilik, bacarıq və vərdişlərin təmin olunması ilə yanaşı, uşaqlarda yeni biliklərin müstəqil əldə edilməsi metodlarını da formalaşdırır. Yalnız o zaman bu biliklər uşaqların müstəqil idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi prosesində qabiliyyətlərin formalaşmasına təsir göstərir. Bu, həmçinin təhsil prosesinin məzmununa emosional-dəyərli münasibətin təmin olunmasına, humanist şəxsiyyətin formalaşmasına şərait yaradır.

Uşağın əqli inkişafını maksimum dərəcədə təmin edən biliklərin şüurlu surətdə mənimsənilməsinə səbəb olan və müstəqil fəaliyyətinə kömək göstərən təlim *inkişafetdirici təlim* adlanır. Təlimin qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli üçün o, ilk növbədə inkişafetdirici olmalıdır. İnkişafetdirici təlim uşağın ümumi intellektual səviyyəsinin formalaşması ilə bağlıdır.

İnkişafetdirici təlimin əsas funksiyası uşaqların potensial imkanlarından maksimum istifadə etməklə onların gücləri çatan səviyyədə qurulması və sürətləndirilməsidir.

Tərbiyəçilər məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşaqların təhlükəsizliyinə, hər hansı işə cəlb olunmalarına, təlimdə iştirak etmələrinə, məsuliyyət hissəsinin tərbiyəsinə kömək göstərən mühit yaradırlar. Bu məqsədlə tərbiyəçilər, hər şeydən əvvəl, uşaqların təlimə adaptasiyasını həyata keçirir, əsas təlim metodlarından istifadə edirlər. Onlar bunu həm oyunlarda, həm də məşğələlərdə yerinə yetirirlər.

Uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə daxil olması, sosial mühitin başqa dəyişiklikləri kimi, onun psixi və fiziki vəziyyətində özünü göstərir. Bəzən bu, böyük çətinliklərlə müşayiət edilir, çünki uşaqlar erkən yaşlarda adaptasiya prosesinə daha həssas olurlar.

Müşahidələr göstərir ki, uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə adaptasiyasının üç dərəcəsi mövcuddur: *yüngül, orta* və *ağır*. Bunların əsas göstəriciləri uşağın emosional vəziyyəti

yətinin normallaşmasının müddəti, yaşlılarına və tərbiyəçiyə normal münasibətin yaranması, əşyavi mühitə maraq, kəskin xəstəliklərin təkrarlanması və davam etmə müddətidir.

Yüngül adaptasiya 1–2 həftə davam edir. Uşaqda yuxu və qidalanma rejimi tez normallaşır, insanlarla münasibət fəallaşır. Kəskin xəstəliklər yaranmır, orqanizmin immuniteti o qədər də aşağı düşmür. İkinci, üçüncü həftənin sonuna qədər vəziyyət normallaşır.

Adaptasiyanın orta ağırlıq dərəcəsinə uşağın ümumi vəziyyətində pozulmalar aydın ifadə olunur, müəssisəyə uyğunlaşma müddəti uzanır. Yuxu və qidalanma rejimi 15–40 günə bərpa olunur. Bu müddət ərzində uşağın əhvali-ruhiyyəsi sabitləşir. Vegetativ sinir sisteminin fəaliyyətində dəyişikliklər (dərinin solğunluğu, tərləmə, gözaltı kölgələr, səpgilər, mədə-bağırsaq sisteminin fəaliyyətində pozulmalar və s.) müşahidə edilir.

Adaptasiyanın ağır vəziyyəti valideyn və tərbiyəçiləri daha çox həyəcanlandırır. Uşaq uzun müddət müxtəlif xəstəliklər keçirir, orqanizmin müdafiə funksiyaları pozulur. Bəzən uşağın qeyri-adekvat davranışı onu əsəbi vəziyyətə gətirir. Onun iştahası tamamilə pozulur, yeməkdən imtina edir. Bəzən uşağı məcburən yedizdirdikdə qıdanı qaytarma halları baş verir. O, pis yatır, yuxuda diksinir, qışqırır, oyandıqda isə əzginliyi ilə seçilir, başqaları ilə ünsiyyətdən qaçır və aqressivlik nümayiş etdirir.

Uyğunlaşma dövrünün əsas məqsədi uşağın yeni mühitə mümkün qədər tez alışmasına, özünü rahat hiss etməsinə yardım göstərməkdir. Uşağın özünü rahat hiss etməsi yalnız yaşadığı mühitdə onun səmimi, qayğıkeş, mehriban insanların əhatəsində olduğunu başa düşdüyü zaman mümkündür. Uşaq bağçaya gəldiyi ilk gündən yarım il başa çatanadək onun fəaliyyəti bu məsələnin həllinə həsr olunur. Uşağın özünü rahat hiss etməsi, onda əminlik hissinin formalaşması üçün ilk tanışlığın oyun formasında baş verməsi məqsədəuyğundur. Bunun üçün tərbiyəçilərin uşaqlar və valideynlərlə ilk tanışlığı müsbət emosiyalarla zəngin şəraitdə həyata keçirilir. Tərbiyəçi ilk növbədə uşağı və onun valideynlərini qrupla tanış edir. Uşaq kollektivə təqdim olunduqdan sonra onun iştirakı ilə müxtəlif oyunlar təşkil edilir.

Uyğunlaşma dövründə təlim oyun–məşğələlər şəklində həyata keçirilir ki, bundan əsas məqsəd uşaqlarda stres vəziyyətlərin qarşısını almaq, emosional gərginliyi aradan qaldırmaq, həyəcanı, aqressiyanı azaltmaq, onların qarşılıqlı ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək, nitq fəallığı, anlama, diqqət, ümumi və kiçik motorikanı, hərəkət koordinasiyasını, oyun bacarıqlarını, səriştəliliyi inkişaf etdirməkdir.

Adaptasiya mexanizminin formalaşması ilk növbədə tərbiyəçinin qrupda rahatlıq, sevgi mühitini yaratma bacarığından asılıdır. Belə şəraitdə uşaq əmin olur ki, tərbiyəçi onun rahatlığı üçün bütün qayğıları öz üzərinə götürməyə hazırdır. Uşaqla ilk əlaqə yardım və qayğı ilə başlayır. Tərbiyəçinin əsas vəzifəsi uşağın inamını qazanmaqdır. Kiçikyaşlı uşaqlarla işləyən tərbiyəçinin onlara məhəbbəti davranışında da öz əksini tapmalıdır.

Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar tərbiyəçidə emosionallıq və səmimiliyi, xeyirxahlıq və qayğıkeşliyi, şən əhvali-ruhiyyəni, onlarla birlikdə oynamasını, hekayələr, nağıllar fikirləşə bilməsini, normal tonda nitqi, mehriban, səmimi davranışını xoşlayırlar.

Peşəkar tərbiyəçi uşaqlarda mənfi emosiyaların qarşısını alma bacarığına malikdir. Adaptasiya dövründə tərbiyəçi uşaqlara inkişafetdirici funksiyaları həyata keçirən fəaliyyət növlərini təklif edir:

- qum və su ilə oyunlar (Uşaqlara müxtəlif həcmli qablar, qıflar, süzgəclər verir. Uşaq suyu bir qabdan başqasına süzür, oraya kürəciklər, balıqlar atır.);
- əllərlə monoton hərəkətlər (piramidaların və ya halqaların çubuğa keçirilməsi);
- əllərin sıxılması (Uşağa rezin oyuncaqlar verir ki, onu sıxıb, səsini çıxarsın.);
- flomasterlə, markerlə, boya ilə şəkil çəkmək;
- həzin musiqi dinləmək;
- gülüş terapiyası ilə məşğul olmaq.

Araşdırmalardan belə aydın olur ki, inkişafetdirici təlimin əsas komponentlərindən biri də qrup otağında emosional, xoş mühitin yaradılmasıdır. İnkişafetdirici mühitin yaradılmasında lazım olan psixoloji tələblər bunlardır:

- Mühit müasir, ergonomikanın bütün tələblərinə cavab verən, uşaq fəaliyyəti üçün rahat olmalıdır.

- Tərbibəçi uşaq fəaliyyətinin inkişafında yeni, perspektivli səviyyəyə nail olmağı təmin etməlidir.

- Mühitin baza komponentləri uşaqların, böyüklərin fəaliyyətinin makro və mikromühitləri ilə mütənasib olmalıdır;

- Uşağın inkişafının, konkret fəaliyyət növlərinin əşyavi əsasının **amplifikasiyasının** (*təsviri gücləndirmək üçün eynimənalı söz və ifadələrin dalbadal işlənməsi*) tətbiqi ilə yaradıcı bacarıqların inkişafı üçün tələbatları təmin etməlidir.

- Uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. [3, səh.94]

Təcrübə göstərir ki, qrupda “ev mühitinin” yaradılması yaxşı nəticə verir. Hər bir uşaq ilk zamanlar qrup və yataq otaqlarındakı mebellərin ölçülərindən diskomfort hiss edir. Uşağın məktəbəqədər müəssisəyə məmnuniyyətlə gəlməsi üçün qrup otağını normal ev şəraitinə yaxınlaşdırmaq məqsədmüvafiqdir. Müxtəlif yaş qruplarında iş təcrübəsinə ailə məişətinin elementlərini daxil etmək tərbibəçilərin uşaqlarla fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır.

Məlumdur ki, bağçada uşağın hissi qavrayışını, təfəkkürünü, zehni özünüdərkini, ünsiyyət bacarığını, dünyagörüşünü inkişaf etdirən oyuncaqları olmalıdır. Müşahidələr göstərir ki, uşağın sevimli oyuncağını, boşqab və qaşığı qrup otağına gətirməsi ev mühitini xatırladır, onu sakitləşdirir. Bütün bunlar uşağa hisslərini ifadə etməyi, ətrafdakılarla ünsiyyət qurmağı və özünü dərk etməyi öyrədir.

Psixoloji komfort, müdafiə hissi yaratmaq, yataq otağına daha rahat görkəm vermək üçün çarpayının önünə xalça döşəyəndən, pəncərəyə pərdə asandan sonra bağca uşaq üçün evin bir hissəsinə oxşayır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərdi ki, uşaqların, onların valideynlərinin şəkilləri olan fotoalbomun qrup otağına gətirilməsi də yaxşı nəticə verir. Uşaq istədiyi vaxt sevimli valideynlərini, əzizlərinin şəkillərini görə bilir, darıxmır.

Qrup otağının sahəsini vizual olaraq kiçiltmək üçün mebel və oyun guşələri elə yerləşdirilir ki, kiçik “otaqlar” alınsın.

Qrupda yumşaq mebelin olması da rahatlığı təmin edir. Burada uşaq təkliddə qalıb, öz sevimli oyuncağı ilə oynaya bilir, xoşladığı kitaba baxır, yaxud sadəcə istirahət edir. İstirahət guşəsinin yanında canlı guşənin olması uşağın diqqətini cəlb edir və o, canlılara biganə qalmır. Bitkilərin yaşıl rəngi, akvariumlardakı balıqların hərəkəti uşaqların emosional vəziyyətinə xoş təsir bağışlayır.

Təcrübə göstərir ki, tərbibəçilərin hər gün adaptasiya prosesində müşahidə aparmaları, onun nəticələrini xüsusi dəftərə qeyd etmələri, qiymətləndirmələri məqsəduyğundur.

Davranış reaksiyası adaptasiya dövrü müddətində əks olunur. Davranış adaptasiyasının dörd əsas faktorunu qeyd etmək olar: *emosional vəziyyət, kommunikativlik, gündüz yuxusu, qidalanma*.

Tədqiqat prosesində uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə uyğunlaşma vəziyyəti öyrənilmiş və aşağıdakı cəhətlərə diqqət yetirilərək +3-dən – 3-ə qədər qiymətləndirilmişdir.

1. Uşağın emosional vəziyyəti:

- Şəndir, fəaldır, hərəkətlidir. + 3
- Gülümsəyir, yaxşı əhvali-ruhiyyəsi var, sakitdir. +2
- Bəzən fikirli olur, özünə qapanır. +1.
- Az ağlağandır, mızıldayır. –1.
- Ağlayır. –2.
- Yuxulu, ağlağan, pis əhvali-ruhiyyəlidir. –3.

2. Uşağın sosial kontaktları:

- Çoxlu dostları var, uşaqlarla həvəslə oynayır.+3
- Tərbiyəçinin əlindən tutmaq istəyir, uşaqlarla həvəssiz oynayır.+2
- Oyunlara laqeyddir, özünə qapanır.+1
- Şən deyil, hətta oyun zamanı da uşaqlarla kontakt yaratmır.–1
- Həyəcanlanır, oyunu yarımçıq qoyur.– 2
- Mehriban deyil, aqressivdir, uşaqların oyununa mane olur.–3

3. Uşağın yuxusu:

- Gec yatır, tez yuxuya gedir.+1
- Tez yuxuya gedir, yuxusu sakitdir, dərinidir.+3
- Sakit yatır.+2
- Mızıldayaraq yatır, yuxuda həyəcanlanır.–1
- Yatarkən ağlayır, yuxuda uzun müddət narahat olur.–2
- Yatmır, ağlayır.–3

4. Uşağın iştahası:

- Yaxşı iştahası var, məmnuniyyətlə hər şeyi yeyir.+3
- Normal iştahası var, doyunca yeyir.+2
- Yeməkləri seçir.+1
- Yeməklərin bəzilərindən imtina edir.–1
- Gec, həvəssiz yeyir. Yeməsinə nəzarət etmək lazım gəlir.–2
- Yeməyə ikrah hissi var, yedirəndə ağlayır. –3

Beləliklə, yuxarıda göstərilən dörd amil üzrə +12 və –12 aralığında adaptasiya səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Təcrübə göstərir ki, adaptasiya prosesi bir gün və ya uzun müddət davam edə bilər. Adaptasiya səviyyəsi uğurlu adaptasiya dövrü və davranışda qarşılıqlı əlaqələrin davam etmə müddətindən asılıdır.

Uşağın adaptasiya olunmasının ilkin əlamətləri:

- yaxşı iştaha;
- sakit yuxu;
- uşaqlarla həvəslə ünsiyyət qurmaq;
- tərbiyəçinin müraciətinə müvafiq reaksiya vermək;
- normal emosional vəziyyət.

Tədqiqatdan belə qənaətə gəlmək olur ki, uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə adaptasiyası psixoloji, sosioloji və fizioloji uyğunlaşmalardan irəli gəlir. Psixoloji uyğunlaşmanın ev mühitindən ayrılan uşağın yeni şəraitə daxil olması baxımından uşaq bağçalarının əsas problemi olması aşkarlandı. Uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə fizioloji uyğunlaşmasında da problemlər müşahidə edilmişdir.

Beləliklə, araşdırmalar nəticəsində uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə tam uyğunlaşmaları üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsinin zəruriliyi sübut edilmişdir:

1. Psixoloji uyğunlaşma prosesinin optimallaşdırılması:

- həyəcan səviyyəsini azaltmaq ;
- komfort vəziyyət yaratmaq;
- sosial kommunikaabelliği formalaşdırmaq.

2. Fizioloji uyğunlaşma prosesinin optimallaşdırılması:

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təhsil alanların xəstələnmə səviyyəsinin aşağı düşməsi;
- uşaqların fiziki inkişaf səviyyəsini yüksəltmək.

3. Psixoloji və fizioloji uyğunlaşmanı həyata keçirmək.

Yuxarıda göstərilən problemləri aşağıdakı prinsiplər əsasında həll etmək məqsədəuyğundur:

- yaş və psixoloji xüsusiyyətlərin uyğunluğu prinsipi;

- metodikaların həyata keçirilməsində ardıcılıq və mərhələlilik prinsipi;
- komplekslilik prinsipi;
- yaradıcı fəallıq prinsipi;
- uşaq, valideyn və tərbiyəçi arasında münasibətlərdə etibarlılıq prinsipi;
- valideynlərin maarifləndirilməsi, uşaqların təlimi və sağlamlaşdırılması;
- valideynlərin gün rejimi, uyğunlaşma dövrünün xüsusiyyətləri və onun gedişatından asılı olan faktorlarla tanışlığı.

Uşaqlara yanaşmanın fərdiliyi, diferensiasiyasının təminatı məqsədi ilə onların fizioloji vəziyyətlərinin və psixoloji hazırlıqlarının diaqnostikası aparılır. Bu məqsədlə aşağıdakı yollardan istifadə olunması məqsəduyğundur:

- Uşaqların sağlamlıq kartları öyrənilir. Bu, hər bir uşağın fizioloji vəziyyəti haqqında rəy tərtib etməyə, müəyyən xəstəlikləri aşkara çıxarmağa və işin gedişində əldə olunacaq məlumatları nəzərə almağa imkan verir.

- Valideynlərlə söhbət və anketləşdirmə təşkil olunur. Uşağın sosiallaşması, gün rejiminə uyğunlaşması, psixoloji vəziyyətini, fərdi-şəxsi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq məqsədi güdür.

- Müşahidə, nəzarət edilir. Uşaq qrupa gələndən sonra onun məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə uyğunlaşmasının xarakterini qiymətləndirmək üçün çox vacibdir.

Tərbiyəçinin uşağın üzərində apardığı bütün müşahidələr uyğunlaşma vərəqələrində qeyd olunur. Emosional rahatlıq həm uyğunlaşma dövrünün əvvəlində, həm də sonunda əsas parametrlər kimi xarakterizə olunur.

Belə kompleks araşdırmalar nəticəsində uşaq bağçasına daxil olan uşaqların emosional vəziyyəti haqqında fikir formalaşır. Bu zaman alınan məlumatlar uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə uyğunlaşmalarının xarakterinə uyğundur. Beləliklə, uyğunlaşma müddəti ilə emosional rahatlıq arasında əlaqə vardır.

İşin növbəti mərhələsində uşaqların uyğunlaşmalarının yüngülləşməsinə istiqamətlənmiş tibbi-pedaqoji-psixoloji tədbirlər sistemi həyata keçirilir.

Uyğunlaşma dövründə uşaqlarla aparılan işlər aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- qrupda rahat, emosional mühitin yaradılması;
- uşaqlarda arxayınlıq hissinin formalaşdırılması.

Tədqiqat göstərir ki, adaptasiya dövründə uşaq qəlbinə uyğun olan poetik, obrazlı, emosional nitqdən istifadə olunması, şeirlərin, laylaların, bayatıların, mahnıların köməyi ilə uşaqların yeni mühiti sevinclə qəbul etmələri, onlara məhəbbət və mərhəmət hisslərinin təmin olunması təhsil müəssisəsinə müvəffəqiyyətlə uyğunlaşma prosesini sürətləndirir.

Uşağın fizioloji vəziyyəti, onun ətrafdakılarla ünsiyyətinin formalaşması, əşyalarla fəaliyyətinin inkişafı adaptasiya dövrünün xarakterini müəyyənləşdirən mühüm amillərdir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumpedaqoji məsələləri.(Altıyaşlı uşağın məktəbə hazırlanması). Bakı: "Maarif", 1980.
2. Həmzəyev M.Ə. Altıyaşlıların təlimə psixoloji hazırlığı haqqında. Bakı, "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalı, 1985, №4.
3. Əhmədova A., Əliyeva Ş.Q. Uşaqların emosional aləminin inkişafı. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.
4. Антропов М.В., Хрипков А.Г. Адаптация организма учащихся к учебной и физической нагрузкам. Москва: «Педагогика», 1982.

ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В РАЗВИВАЮЩЕМСЯ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

резюме

В статье указывается основная цель периода адаптации, которая заключается в помощи ребенку быстро и без дискомфорта привыкнуть к незнакомой среде и чувствовать себя комфортно. Ребенок чувствует себя непринужденно в том случае, когда понимает, что окружают его искренние, заботливые и ласковые люди. Для обеспечения заботы воспитателей и родителей в этой области необходима целенаправленная работа по повышению информаций по адаптации детей в детском саду.